

Geertruida de Moor

Adriana van Roon (ca. 1450–1527) en Dirk Pietersz. Spangert (ca. 1465–1549), schenkers van het drieluikje met ‘Het Laatste Avondmaal’, toegeschreven aan Jacob Cornelisz. van Oostsanen

In 1893 kocht het Rijksmuseum op een veiling in Parijs een achter glas geschilderd drieluikje (afb. 1), waarvan men aannam, dat het afkomstig zou zijn uit het clarissenklooster in Haarlem. Het wordt toegeschreven aan Jacob Cornelisz. van Oostsanen, die vóór 1470 in Oostzaan werd geboren en in 1533 in Amsterdam stierf¹. Op het middenpaneel is *Het Laatste Avondmaal* geschilderd, waarbij Christus met Zijn discipelen om een ronde tafel gezeten is. In tegenstelling tot de meeste H. Avondmaalvoorstellingen, waarbij aan iedere kant van Christus zes leerlingen gezeten zijn, zitten hier acht leerlingen aan Jezus' rechter en vier aan zijn linkerzijde. Judas, die op het punt staat weg te gaan, is aan zijn geldbuidel te herkennen. De H. Johannes ligt aan Christus' borst, terwijl de H. Petrus, herkenbaar aan zijn baard en oude uiterlijk, links van Hem zit. Ook de H. Jacobus is gemakkelijk te herkennen, omdat deze duidelijke overeenkomst vertoont met de patroon van de schenkster van dit werkje, de Heilige Jacobus Maior, afgebeeld als pelgrim². De stichteres, een religieuze (afb. 2), is op de volgende wijze te identificeren. Haar staf maakt haar kenbaar als abdis. Zij draagt over haar witte tuniek, waarvan onderaan een rand zichtbaar blijft, een zwarte kovel³. Van onder haar zwarte sluier, die ze als geproteste non⁴ draagt, is eveneens een wit randje te zien. Zij heeft zich laten afbeelden met een gedeeld wapen, bestaande uit het wapen van de familie Oem van

Wijngaarden (afb. 3a) en dat van de heerlijkheid Rhoon (afb. 3b), waarvan haar moeder en zij vrouwe waren. De half klimmende, getongde en geklauwde leeuw, die in het wapen naar links gericht is, staat op het schilderijtje naar rechts gericht. Hierdoor kijkt de leeuw naar de belangrijkste persoon, Christus. Deze z.g. *heraldische courtoisie* wordt in de wapenkunde toegepast om eerbied te betuigen. Adriana van Roon, dochter van Dirk Oem, was in 1460/61 in het cisterciënzerklooster Leeuwenhorst ingetreden⁵ en bekleedde van 1497–1527 het ambt van abdis. Haar abdissenzegel (afb. 4) vertoonde een gevierendeeld wapen, samengesteld uit de beide eerder genoemde wapens (afb. 5). Helaas zijn de wapens op Adriana van Roons grafsteen, die zich in de N.H. kerk in Rhoon bevindt, in de Franse tijd verwijderd (afb. 6)⁶.

Oorspronkelijk was de kleding van de cisterciënzers in tegenstelling tot die van de benedictijnen wit⁷. In 1481 schreef het Generaal Kapittel van Citeaux nog voor, dat de kovel van de nonnen wit moest zijn⁸. Maar in de loop van de 15de en 16de eeuw droegen cisterciënzers en cisterciënzerinnen, wanneer zij op reis waren, om praktische redenen in plaats van een witte een zwarte kovel. Op den duur ging men dit zwarte kleed ook binnen het klooster dragen⁹. Het zwart-wit in de kleding van de abdis op het drieluikje (afb. 2) komt overeen met hetgeen volgens de paramentiek in de renaissance

Afb. 1. Jacob Cornelisz. van Oostanen, *Drieluik met het Laatste Avondmaal*. Rijksmuseum, Amsterdam.

gebruikelijk was¹⁰. Op een schilderij uit het bezit van het Rijksmuseum Het Catharijne-convent te Utrecht, dat het klooster Leeuwenhorst voorstelt (afb. 7), komen eveneens in het zwart geklede nonnen voor (afb. 8)¹¹.

(afb. 10)¹³. Deze naam luidt: Dirk Pieterszoon Spangert.

Het loont wellicht de moeite om ons wat nader te verdiepen in de levensloop van de schenkers van het drieluikje.

Dirk Spangert was afkomstig uit Haarlem en

De stichter, een priester, herkenbaar aan zijn koorkleed (waaronder nog net de met bont afgezette mouwen van zijn tabberd zichtbaar zijn), zijn stoel¹² en zijn tonsuur, knielt op zijn bidstoel (afb. 9). Achter hem staat de Heilige Maria Magdalena. Deze priester bleef tot dusver onbekend. Hij liet zich met zijn in zwart uitgevoerde huiskerk op een gouden achtergrond afbeelden en huiskerken zijn minder makkelijk te achterhalen.

Bij de bestudering van de rekening van 1498/99 van het cisterciënzerinnenklooster Leeuwenhorst, dat van 1261 tot 1572 bestond en gelegen was bij Noordwijkerhout, bleek dat achter de naam van de kapelaan van het klooster hetzelfde huiskerk afgebeeld stond

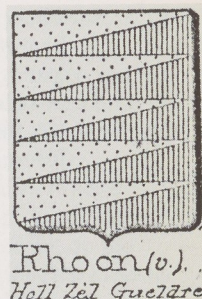
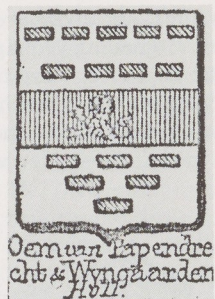
werd in 1484 aan de Leuvense Universiteit als student in de *artes* ingeschreven¹⁴. Omdat deze studie meestal voor het negentiende jaar begonnen werd, zal hij dus na 1465 geboren zijn.

Op 1 november 1488 trad hij als schoolmeester in dienst van Leeuwenhorst, dat hem behalve kost, inwoning en bediening, 6 pond per jaar betaalde¹⁵. Hij hoefde deze baan zeker niet voor het geld aan te nemen, zoals uit het volgende blijkt. Toen Leeuwenhorst hem als inwonend personeelslid aangenomen had¹⁶, werd hij door het bisdom Utrecht toegelaten tot het priesterambt. Bij deze gelegenheid werd vastgesteld dat Mr. Dirk een inkomen had van 80 pond per jaar¹⁷. Het modale loon was in Leeuwenhorst in die tijd ongeveer

Afb. 2 (onder). Adriana van Roon met haar patroon, de H. Jacobus Maior, linker zijluikje van afb. 1.

Afb. 3a (linksboven). Wapen van de familie Oem van Wijngaarden. Uit: V. Rolland, *Planches de l'armorial général de J.-B. Rietstap IV*, Paris 1912, pl. 306.

Afb. 3b (rechtsboven). Wapen van Rhoon. Uit: H. V. Rolland, *Planches de l'armorial général de J.-B. Rietstap V*, La Haye 1921, pl. 154.

8 pond per jaar. In 1488 stelde hij een lijst samen van de in Leeuwenhorst wonende nonnen met de vermelding van hun functies. Adriana van Roon was op dat ogenblik cantrix¹⁸, een functie die zij reeds in 1483/84 vervulde¹⁹. Leeuwenhorst kende geen aparte novicemeesteres en waarschijnlijk was zij daarom mede belast met de opleiding van de pas ingetreden zusters. Zij trad zoals we zagen in 1460/61 in²⁰ en we kunnen aannemen – gezien de leeftijd van andere nonnen bij hun intrede – dat zij omstreeks 1450 geboren werd.

Een jaar nadat hij in dienst getreden was werd Mr. Dirk behalve schoolmeester ook kapelaan van de Leeuwenhorster nonnen. Voor deze laatste functie moest hij onder meer twee missen per week lezen, waarmee hij 10 pond per jaar verdiende²¹.

De jonge priester droeg al vroeg zorg voor zijn zieleheil. In 1492 kreeg hij deel in de goede werken van het cisterciënzerklooster Porta Coeli in Heemstede²² en in 1498 kregen hij en zijn moeder deel in de goede werken van het klooster Camp dat de supervisie over Leeuwenhorst had. Mr. Dirks vader was in 1498 blijikbaar al dood, want er werd bepaald, dat zijn naam, Pieter Nicolaasz. op zijn sterfdag in het klooster Camp van de kansel zou worden voorgelezen²³.

Zowel Adriana, die vanaf 11 oktober 1493 als priorin genoemd wordt²⁴, als Mr. Dirk maakten promotie. Zij werd in 1497 abdis en hij werd op 1 november van dat jaar aangesteld als haar adviseur in het kerkelijk recht en als notaris. Zijn schoolmeesterschap had hij kort te voren opgegeven, want in de rekening van 1496/97 komt een Mr. Jan voor het eerst als

Afb. 4. Abdissenzegel van Adriana van Roon. Algemeen Rijksarchief, 's-Gravenhage (Leeuwenhorst, Charter d.d. 25 augustus 1506).

zijn opvolger voor. Als adviseur en notaris beurde hij een vergoeding van 8 pond per jaar²⁵. Meester Dirk zal in deze tijd zijn notarismark aangenomen hebben (afb. 11)^{25a}. Hét lijkt waarschijnlijk dat Adriana van Roon, zodra zij abdis geworden was, Dirk

Spangert tot haar rechtskundig adviseur koos. In tegenstelling tot haar voorgangsters, die van de diensten van een rentmeester gebruik gemaakt hadden, voerde Adriana van Roon zelf de boekhouding²⁶. Ook op ander gebied week Adriana van Roons bestuur af van dat van haar voorgangsters. Voordien kregen de nonnen 10 pond per jaar van het klooster²⁷. Deze uitkering verviel, toen Adriana abdis werd, maar ter zelfder tijd namen de inkopen van het klooster voor linnen en wol met ongeveer 10 pond per jaar voor iedere non toe²⁸. We kunnen hieruit afleiden dat het klooster tussen 1497 en 1527 de kleding van de nonnen verzorgde. Deze kleding zal gelijk geweest zijn aan die we op het drieluikje en het schilderij van het

Afb. 5. Wapen van de abdis Adriana van Roon, detail van afb. 4.

klooster Leeuwenhorst kunnen zien. Sinds 1497/98 treffen we in Leeuwenhorst ieder jaar een aantal scholieren aan²⁹. Onder hen waren een aantal (achter)nichten en -neven van Adriana van Roon. Twee van hen – Catharina Oem van Wijngaarden en

Ludgaard van Zonnevelt – traden in Leeuwenhorst in, terwijl Christoffel van Heemskerk enige tijd in Leeuwenhorst kapelaan was.

Bracht Mr. Dirks benoeming tot notaris een wijziging in diens verhouding tot zijn seculiere meerderen met zich mee? Dit lijkt waarschijnlijk, want op 6 januari 1498 bevestigden de provisor en de deken³⁰ van Rijnland de testamenten en codicillen, die Mr. Dirk gemaakt heeft of zou maken³¹. In hetzelfde jaar 1498 vinden we voor het eerst Mr. Dirks zuster Hasa Pietersdr. vermeld, die dan in het klooster als lekezuster aangenomen wordt³². Was misschien ook hier de welwillendheid van de pasbenoemde abdis van invloed?

Mr. Dirk had ook een buitenechtelijke zoon, want in 1538/39 werd Pieter Dirkszoon, zoon van Dirk Spangert, priester, benoemd tot kapelaan bij het altaar van de H. Johannes de Doper in de Sint-Bavo in Haarlem³³. We weten van deze zoon dat hij naar alle waarschijnlijkheid dezelfde was als Pieter Dirkszoon uit Haarlem, die in 1505 ingeschreven werd aan de Leuvense Universiteit³⁴. Op 10 april 1512 werd magister Petrus uit Haarlem door de bisschop van Utrecht tot priester gewijd³⁵. Zoals we reeds opmerkten werd deze studie vóór het negentiende jaar begonnen, zodat we aan kunnen nemen dat Mr. Dirk deze zoon voor zijn wijding – in 1489 – verwekte. Het is opmerkelijk dat hij deze zoon buiten de sfeer van het klooster hield.

Hoewel Mr. Dirk reeds in 1498 toestemming kreeg om een testament te maken, dateert zijn oudst bewaard gebleven testament uit 1506³⁶. Bij dit testament schonk hij abdis Adriana van Roon een verguld zilveren drinkbeker ter waarde van 40 pond, priorin Heylwich van der Boekhorst een zilveren beker ter waarde van 20 pond en ieder van de 28 nonnen eenzelfde cadeau van 8 pond. De totale waarde bedroeg dus 284 pond. Leeuwenhorst moest Mr. Dirks zuster, Hasa, na zijn dood een lijfrente van 8 pond per jaar geven. In 1504/05 had het klooster voor een bedrag van ruim 500 pond oud zilverwerk bij de munt in Dordrecht om laten smelten³⁷. Het is mogelijk dat Leeuwenhorst baren zilver gekregen heeft en daarmee naar een zilversmid is gegaan. Mr. Dirk kan dan zijn gift aan het klooster in geld hebben betaald.

In dit testament werd niet gesproken van Mr. Dirks zoon, Pieter of van zijn andere familieleden.

Mr. Dirks relatie met het klooster was wel erg sterk. Was dit laatste te danken aan het feit dat ongeveer terzelfder tijd dat hij zijn testament maakte zijn band met abdis en klooster hechter werd? In 1505/06 volgde hij nl. Mr. Jan Vincentiuszoon, die van zijn laatste levensjaren in Leeuwenhorst als provenier³⁸ ging genieten, als kapelaan van de abdis op. Een abdis in een middeleeuws klooster leefde vrij afgescheiden van de andere nonnen; zo had zij bijvoorbeeld een

andere kapelaan dan haar medezusters. Deze kapelaans behoorden tot de wereldgeestelijkheid maar droegen wel het kleed van de orde. Zij werden benoemd met toestemming van de toezicht houdende abt³⁹, in dit geval de abt van Camp.

Mr. Dirk moest in zijn nieuwe functie toezicht houden op het horlogium, een uurwerk dat nuttig was voor het op tijd bidden van de koorgebeden in het klooster. Zijn stipendium als priester bedroeg nu, samen met zijn vergoeding voor zijn adviezen op het gebied van het kanoniek recht en zijn diensten als notaris, ruim 16 pond. Met de zielzorg hield hij zich praktisch niet meer bezig, want Mr. Cornelis, de toenmalige schoolmeester, nam zijn verplichting om twee missen per week te lezen over⁴⁰. Het kapelaanschap van de abdis hield verder in dat hij optrad als haar secretaris. Dit voorrecht had Adriana van Roon in 1504 van het klooster Morimond, dat weer boven Camp stond, verkregen⁴¹.

In 1509 was Adriana Mr. Dirk opnieuw ter wille. Zij had toen kennelijk beslist dat hij samen met zijn zuster in het klooster mocht wonen, terwijl deze hem verzorgde, want de abt van Camp gaf in dat jaar zijn goedkeuring⁴². Als regel werden de priesters verzorgd door een bediende, die door het klooster betaald werd.

In 1512 schonk Mr. Dirk 33½ pond per jaar inkomen uit huur, pacht en een rentebrief om het aantal nonnen, dat 30 bedroeg met één te vermeerderen⁴³. Het meisje dat van deze gift profiteerde was Elizabeth van Spieringshoek⁴⁴. Mr. Dirk kreeg in ruil hiervoor deel in de goede werken van Leeuwenhorst⁴⁵.

Alhoewel de financiële situatie van Leeuwenhorst in de 16de eeuw erg goed was, gezien het feit dat het klooster enorme bedragen in grond en waardepapieren kon beleggen⁴⁶, wilde men het aantal nonnen niet te groot maken. De staat van non in Leeuwenhorst verloor dan zijn exclusiviteit. Het moet daarom als een grote eer voor Mr. Dirk gezien worden dat hij een aparte non mocht onderhouden.

Mr. Dirk maakte in 1519 opnieuw promotie, toen abdis Adriana, die het benoemingsrecht had van de kapelanie aan het altaar van de

Heilige Geest in Noordwijk, hem als opvolger van de overleden Mr. Fernandus Bontius aanwees⁴⁷. Hij kreeg hiervoor 3 pond per jaar⁴⁸.

In 1524 waren Adriana van Roons broer Jan, die in Mechelen woonde, en haar zuster Margriet, die provenier in Leeuwenhorst was, beiden overleden en erfde zij 40 pond inkomsten per jaar⁴⁹.

Gaven Adriana van Roon en Mr. Spangert in deze tijd aan Jacob Cornelisz. van Oostsanen opdracht om *Het Laatste Avondmaal* te schilderen? Het lijkt waarschijnlijk, want de kleding van de vrouwelijke heilige, die achter Mr. Dirk afgebeeld is, komt overeen met de mode van de jaren twintig van de zestiende eeuw⁵⁰. Trouwens, zowel Mr. Dirk, zoals we hem leren kennen bij de regeling van zijn testamenten, als Adriana van Roon, van wie ons bekend is dat ze ook in wereldlijke zaken de leiding in Leeuwenhorst had, waren te goede financiers om een dergelijke dure aankoop aan het begin van hun carrière te doen. En duur moet het drieluikje geweest zijn. Er werd veel goud in verwerkt en hierbij kwam nog dat er reiskosten door de kunstenaar of naar de kunstenaar toe gemaakt moesten worden. Natuurlijk kreeg ook de artist zijn honorarium. Het is niet duidelijk of Jacob Cornelisz. van Oostsanen inderdaad de maker van het drieluikje was. In de rekeningen van Leeuwenhorst ontbreekt ieder spoor van hem, zodat we aan kunnen nemen dat Adriana van Roon en Mr. Dirk het kunstwerkje geheel uit eigen middelen betaalden. Helaas ontbreekt de rekening over het jaar 1526/27, die misschien nadere informatie had kunnen geven.

Het valt niet te zeggen waarom Adriana van Roon zich niet met haar naamheilige af liet beelden maar met de Heilige Jacobus. Het enige aanknopingspunt dat ons de rekeningen van Leeuwenhorst geven, is dat dit klooster in de vijftiende eeuw herhaaldelijk offerde aan pelgrims, die op weg waren naar Santiago de Compostella, het bedevaartsoord van de Heilige Jacobus⁵¹.

In 1525/26 ging Mr. Dirk het blijkbaar wat rustiger aan doen, want toen stootte hij zijn taak als toezichthouder van het horlogium af ten voordele van de kapelaan van de nonnen

– Mr. Pieter Houck – die hiervoor een vergoeding van 1½ pond per jaar kreeg. In 1527 veranderden Mr. Dirks persoonlijke banden binnen het klooster. Zijn zuster Hasa stierf en Mr. Dirk mocht zich nu laten verzorgen door lekezuster Maria van Dordrecht⁵². In datzelfde jaar stierf op 14 juni ook abdis Adriana van Roon⁵³ met wie Mr. Dirk zo lang had samengewerkt. Na Adriana van Roons dood stelde Henricus, abt van Camp, ter gelegenheid van de verkiezing van haar opvolgster, Elizabeth van Baexen (1527–31), een lijst op van in het klooster aanwezige waardevolle voorwerpen. We merken nu dat het legaat van de zilveren bekers uit Mr. Dirks testament van 1506 geacht werd eigendom van Leeuwenhorst te zijn⁵⁴. Dit is eigenlijk vreemd, want de erfflater was nog in leven. Toen Adriana gestorven was en zijn zuster Hasa eveneens, wilde Mr. Dirk blijkbaar niet langer in het klooster blijven: in 1529 vroeg en verkreeg hij verlof om buiten het klooster te wonen⁵⁵. De verhouding tot de opvolgsters van Adriana van Roon, nl. Elizabeth van Baexen (1527–31) en Gijsberta van Weerdenburg (1531–55), bleef echter goed. Mr. Dirk bleef zijn post behouden en in 1531 maakte hij opnieuw een testament. Het blijkt dat hij er nu beslist beter bijzat dan in 1506. Hij wilde in het gasthuis in Noordwijk, waaraan hij sinds 1519 als kapelaan verbonden was, begraven worden en had reeds een grafsteen laten beitelen. Hij herhaalt de donatie van de zilveren bekers, waarvan de waarde nu op ruim 300 pond geschat werd. Bovendien schenkt hij zes zilveren bekers en lepels, ter waarde van 25 pond in totaal, die de gasten van Leeuwenhorst mogen gebruiken. Het klooster krijgt verder Mr. Dirks metalen vaatwerk, linnen, huisraad en bibliotheek, met dien verstande dat Mr. Dirks verzorgster, Maria van Dordrecht, een kwart van zijn meubels en zijn op twee na beste tabberd krijgt. Hij laat aan Leeuwenhorst ruim 35 pond inkomsten per jaar na om zijn eeuwige memorie op zijn sterfdag te financieren. Het klooster moet dan een vigilie van 9 lessen⁵⁶ houden en een requiemmis zingen. De abdis, de nonnen en de priesters krijgen op die dag voor 4 pond aan pitancie⁵⁷, terwijl de vier lekezusters hiervoor gezamenlijk

Afb. 6. Grafsteen van Adriana van Roon. Ned. Herv. Kerk, Rhoon.

1 pond ontvangen. De armen krijgen op Mr. Dirks sterfdag voor 8 pond gebleekt linnen. Iedere week moet één mis in het klooster en één in het gasthuis opgedragen worden. De kerk en de kosterij van Leeuwenhorst kunnen aanspraak maken op zijn beste wollen tabberd en 2 pond aan renten, als men kaarsen bij zijn graf zou branden en dit graf

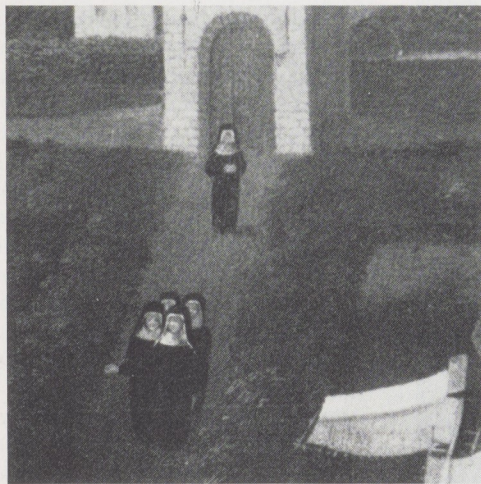
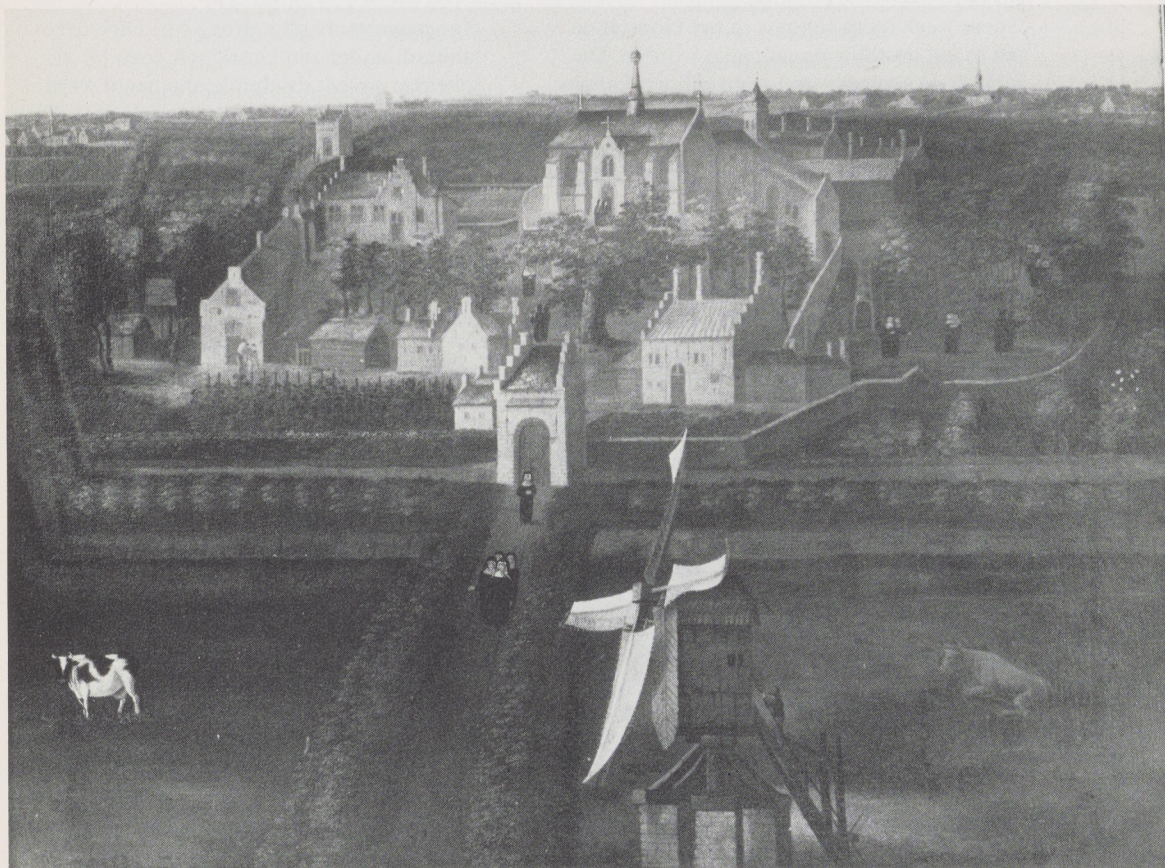

zelf met een daarvoor bestemd groen of zwart kled zou bedekken.

Hoogstwaarschijnlijk droeg Mr. Dirk deze tabberd, onder zijn koorkleed, toen hij als schenker op het drieluikje afgebeeld werd. Het is verleidelijk aan te nemen dat Mr. Dirk in het koorkleed van de cisterciënzers afgebeeld werd, maar hieraan ontbreekt op de afbeelding wèl de kap. Het altaar in het hospitaal krijgt zijn missaal en zijn op één na beste tabberd.

Ook de bewoners van het klooster worden niet vergeten. Abdis Gijsberta van Weerdenburg (1531–55) krijgt 16 pond, priorin Heylwich van der Boekhorst 10 pond, de nonnen Walravia van Harwijnen, Adriana van Berkhuizen, Catharina van Heemskerk en Adriana van Vliet, die een leidinggevende positie hebben, krijgen elk 8 pond. De andere nonnen, novicen en scholieren ontvangen elk 4 pond. De biechtvader, een monnik van het toezichhoudende klooster Camp, krijgt 6 pond op voorwaarde dat hij een jaar lang Mr. Dirks graf regelmatig zal bezoeken. De kapelaan van de nonnen en de kapelaan van de abdis krijgen elk 2 pond. Voor zuster Maria van Dordrecht moet voor 80 pond aan rentebrieven gekocht worden. Alle andere lekezusters krijgen elk 2 pond, Alyd, jonge-Dirksdr., die een nicht van hem is en in het klooster verblijft, krijgt 8 pond en zijn op drie na beste tabberd. De twee knechten van de kapelaans krijgen elk 1 pond. Een aantal kloosters, die voornamelijk in Haarlem gelegen zijn, en de Sint-Bavo aldaar krijgen elk 20 pond. De familieleden van Mr. Dirk ontvangen samen een bedrag van 500 pond. In totaal laat Mr. Dirk ruim 1000 pond na. Hij had ook schulden en hij liet de afwikkeling hiervan over aan Leeuwenhorst. Hij had nl. van het klooster nog ruim 400 pond te vorderen en dit bedrag zou voldoende zijn om de schuldeisers tevreden te stellen. Verder krijgen Mr. Dirks behoeftige verwanten meer dan 100 pond per jaar aan inkomsten uit bezit in Lisse en Noordwijkerhout. We kunnen dus aannemen dat Mr. Dirk tijdens zijn leven boven zijn stipendium als priester deze inkomsten trok. Wanneer de rentebrieven, waaruit de 100 pond inkomsten kwamen, afgelost zouden worden, kwamen

Afb. 7. Anoniem, midden 17de eeuw. De abdij Leeuwenhorst, Rijksmuseum Het Catharijneconvent, Utrecht.
Afb. 8 (onder). De in het zwart geklede nonnen, detail van afb. 7.

de aflossingsgelden ten goede aan de weesmeesters in Haarlem. Als we aannemen dat deze inkomsten voor de penning zestien uitgezet waren, zal Mr. Dirk op dat ogenblik een vermogen gehad hebben van ca. 1600 pond. We laten hierbij de waarde van zijn overige vermogensbestanddelen, zoals huisraad, kleding en waardevolle voorwerpen, buiten beschouwing.

Het testament eindigt met een eigenaardige bepaling. Mr. Dirk hoopt nog steeds op een weerzien met zijn in den vreemde verblijvende halfbroer, die hij gedurende vele jaren niet gezien had en die hij in zijn testament van 1506 ook niet vermeldde. Hij maakt tenslotte de bepaling, dat, wanneer deze Cornelis Pieterszoon of diens wettige erfgenamen

Afb. 9. Dirk Pieterszoon Spangert met zijn patrones Maria Magdalena, rechter zijlukkje van afb. 1.

opgespoord mochten worden, de hele erfenis aan hem of diens wettige erfgenamen zal vervallen⁵⁸. Zijn andere familieleden, de armen en Leeuwenhorst zouden dan dus niets krijgen. Het is in het testament niet duidelijk weergegeven of dan ook de zilveren bekers teruggegeven moesten worden. Mr. Dirk is na het testament van 1531 nog jaren actief gebleven en heeft zelfs nieuwe inkomsten verworven.

Op 4 augustus 1530 vermaakte Adriaen Adriaenszoon, priester en provenier van Leeuwenhorst, 9 pond per jaar inkomsten aan het klooster op voorwaarde dat een maal per week een mis voor hem in Leeuwenhorst gelezen zou worden⁵⁹. Vanaf 1531/32 las Mr. Dirk deze mis waarvoor hij 3 pond per jaar stipendium kreeg⁶⁰. Waar de rest van de 9 pond voor besteed moest worden werd niet vermeld. In 1533 leende Mr. Dirk 6½ pond per jaar losrente aan de kerkmeesters van Lisse, opdat deze twee nieuwe kelken aanschaffen en een nieuw sacristiehuis bekostigen konden⁶¹.

In 1535 kreeg Mr. Dirk van het bisdom Utrecht opnieuw verlof om over zijn geestelijke en tijdelijke goederen te beschikken⁶². Het jaar ervoor was hij voor financiële zaken nog ondergeschikt geweest aan zijn voogd Adriaen Gerijtsz. van Steenvoirden⁶³.

In 1536 wijzigde Mr. Dirk opnieuw zijn testament. Had hij nu meer vrijheid om zijn geld buiten de kringen van zijn verwanten en van geestelijke instellingen te vermaken? We treffen nu een aantal petekinderen van hem aan. Het aantal kloosters dat een uitkering krijgt is nu aanmerkelijk kleiner dan in 1531. Zuster Mary Jansdr., de opvolgster van Maria van Dordrecht, krijgt voor 80 pond lijfrenten die anders aan Mr. Dirks nicht Alyd jonge-Dirksdr. toegevallen zouden zijn, maar deze was overleden. De neef van abdis Gijsberta van Weerdenburg, Dirk, die rentmeester van Leeuwenhorst was, krijgt 20 pond. De schenkingen aan het klooster Leeuwenhorst en zijn bewoners blijven ongeveer gelijk. Tussen 1532/33 en 1536 laat Mr. Dirk bovendien het hoogaltaar van de kloosterkerk, versierd met houtsnij-, schilderwerk en pilaren, polychromeren en van beschilderde luiken voorzien. Deze

opdracht werd uitgevoerd door Simon Claesz. van Waterlant en zijn twee zonen, uit Haarlem⁶⁴. De totale kosten van het beschilderen bedroegen meer dan 1350 pond⁶⁵. (Ter vergelijking: op dat ogenblik verdiende het hoogstbetaalde personeelslid – de brouwer – ruim 20 pond per jaar⁶⁶). Na aftrek van een aantal legaten voor familieleden en andere relaties zou een

derde van de rest aan Mr. Dirks familie, een derde aan de armen en een derde aan het klooster Leeuwenhorst komen⁶⁷.

In 1540 maakte Mr. Dirk opnieuw een testament. Maria Jansdr. van Dordrecht was nog steeds bij hem in dienst. Hij liet een rente van 59 pond per jaar na om na zijn dood twee missen per week te lezen. Verder moesten er twee memoriediensten per jaar, in plaats van één, zoals in 1531 vastgelegd was, gehouden worden. Eén zoals in 1531 bepaald was op zijn sterfdag, waarbij de nachtwake met 9 lessen gehouden en een requiemmis gezongen moest worden. Daarenboven moest ook met Kerstmis een memorie gehouden worden met grafbezoek na de mis en de vesper. Op deze dagen kregen de nonnen 8 pond en de lekezuster 1 pond pitancie. Ook nu werden de armen met linnen bedacht. Maar volgens dit nieuwe testament kregen ze bovendien geld.

Er werd nu ook aan een aantal familieleden, die in 1531 en 1536 niet genoemd waren, iets gelegateerd, nl. aan Cornelie Pieter Wijtgensdr., aan een onbekend aantal kinderen van Jan Pieter Wijtgenszoon, aan Cornelie Jacob Pieter Wijtgensdr. en Wijtgen Pieter Wijtgenszoondr. Gezien de naamgeving hebben we hier misschien te maken met de kinderen van de zoon van Mr. Dirk, nl. Pieter Dirkszoon, verwekt bij een zekere Wijtgen, met andere woorden met de klein- en achterkleinkinderen van Mr. Dirk. Was deze Pieter Dirkszoon, priester uit Haarlem, inmiddels overleden? Of had Mr. Dirk ruzie met zijn zoon?

We merken dat Mr. Dirk een groot aantal petekinderen had. Slechts twee van hen waren jongens. Van deze kinderen vermaakte Mr. Dirk ook iets aan de vader of moeder. Meisjes, die in deze tijd meestal geen vak leerden, hadden een ondersteuning ook meer nodig.

Ook nu gold de bepaling dat na aftrek van alle legaten $\frac{1}{3}$ van de rest aan Mr. Dirks familie, $\frac{1}{3}$ aan de armen en $\frac{1}{3}$ aan Leeuwenhorst kwam. Misschien voorzag Mr. Dirk moeilijkheden, want zijn testament eindigde met de bepaling, dat als de erfgenamen zouden protesteren de hele erfenis zou komen aan de

executeurs-testamentira, nl. Cornelis Jacobszoon in de Matt, diens zuster Jacoba Jacobsdr. en Willem Jacobszoon in de Matt uit Haarlem⁶⁸. Met deze familie onderhield Leeuwenhorst persoonlijke en zakelijke betrekkingen.

Maar op 5 september 1548 wisten, volgens verklaringen van de andere erfgenamen, de Leeuwenhorster nonnen van Mr. Dirk, die totaal blind en seniel geworden was, zoals uit de processtukken blijkt, een nieuw testament los te krijgen. Mr. Dirks familieleden kwamen er, evenals de armen, bekaaid af, het aantal gedoteerde vrienden en petekinderen was sterk teruggebracht en Leeuwenhorst erfde nu alles wat overbleef na aftrek van de legaten.

Beatrix Claes Louwenz.dr., die in 1545/46⁶⁹ en 1546/47⁷⁰ in het klooster bij haar oom Dirk verbleven had, kreeg niet meer haar ooms rente van 16 pond per jaar uitgekeerd, omdat ze uit het klooster weggegaan was. Deze rente kreeg nu het klooster maar, indien Beatrix terug zou komen naar het klooster, kreeg ze het geld wel⁷¹. Oom Dirks invloed reikte tot over het graf, want kennelijk is Beatrix Claes Louwenz. dr. in Leeuwenhorst teruggekeerd. Ze verbleef daar nl. in 1552/53⁷².

Op 18 februari 1549 tokr Mr. Dirk Spangert zich als kapelaan van het gasthuis in Noordwijk terug en werd opgevolgd door Mr. Pieter Houck⁷³. Deze resignatie was wel een beetje laat, gezien het feit dat hij blind en seniel was. Hij stierf kort hierna, want op 25 april 1549 kocht Leeuwenhorst de lijfrente van 5 pond per jaar, die zijn dienstbode Marie Gherijdsdr. gelegateerd was, af⁷⁴.

Het klooster toucheerde, behalve de rentebrieven, ruim 950 pond in geld⁷⁵. Maar Melis Adriaenz., Claes Jansz. Decker en Brecht Claesdr. en vertegenwoordigers van de armen lieten het er niet bij zitten en begonnen een proces tegen de executeurs-testamentair van Mr. Dirk, nl. Cornelis Jacobszoon in de Matt en zijn broer en zuster⁷⁶. In 1554 wees het Hof van Holland vonnis, waarbij het testament uit 1548 ongeldig en dat van 1540 geldig verklaard werd. Leeuwenhorst ging in hoger beroep bij de Hoge Raad van Mechelen, die in 1555

Afb. 10. Lossing van de rekening van het klooster
Leeuwenhorst uit 1498/99 met huismerk van de
kapelaan van het klooster Dirk Pieterszoon Spangert.
Algemeen Rijksarchief, 's-Gravenhage (Leeuwenhorst,
rekeningnr. 103).

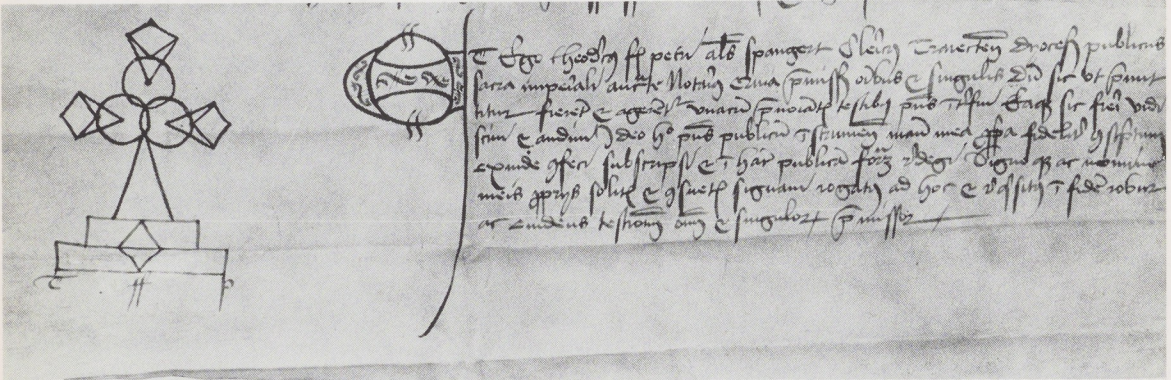
dese rekeninghe is ghedaen gheschiedt in ^{de} hystorien by
 heilbergh vanden buerhorst praezume Alse vranke
 adriaene van roon abdisse vorse dese rekeninghe selue
 doet en vort byd jonckvrouwen vanden ghemeynen
 munte als in leuuenhorst dat is by vanden ghe-
 van veyngende vande en sloot om van veyngende
 officier van holtte en edy vanden doct vranke
 van veyngende en veyngende den veyngende
 nantely de veyngende ghetenken veyngende
 dars int selue ier by heb veyngende van veyngende
 gheschiedt des veyngende en her van veyngende
 veyngende veyngende veyngende dars veyngende
 veyngende veyngende gheschiedt veyngende
 der selue rekeninghe
 Antthon veyngende veyngende
 Thos veyngende veyngende veyngende
 Thos veyngende veyngende veyngende
 veyngende veyngende veyngende

Leeuwenhorst opnieuw in het ongelijk stelde en de executeurs-testamentair ertoe veroordeelde om wat zij zich onrechtmatig toegeëigend hadden, met rente terug te geven⁷⁷. Bij vonnissen van 1556⁷⁸ en 1559⁷⁹ werden nog een aantal ondergeschikte punten geregeld.

Kort na dit laatste vonnis betaalde Leeuwenhorst aan Mouwerijn Claesz. en Ewout Arentsz., die als huiszitmeesters van de Sint-Pietersparochie in Leiden het deel van de armen kregen en Melis Adriaensz., die opkwam voor de rechten van de familie, ruim 1500 pond. Melis Adriaensz. kreeg verder op dezelfde datum nog eens ruim 250 pond en een maand later werd bovendien ruim 550 pond aan de eerdergenoemde huiszitmeesters en familieleden uitbetaald⁸⁰.

Tenslotte bekijken we de schenker en de schenker van *Het Laatste Avondmaal*, Adriana van Roon en Dirk Spangert. Op de eerste plaats moeten we opmerken dat het ongebruikelijk was dat een abdis zich samen met haar kapelaan liet afbeelden. Van Adriana van Roon weten we behalve haar carrière van novice, non, cantrix, priorin tot abdis weinig. Zij blijft evenals het gebedsboek dat met haar is afgebeeld voor ons gesloten. Nonnen van een beschouwende orde keren zich immers van de wereld af. We weten wel dat zij invloed had op de opvoeding van haar jongere familieleden en op de loopbaan van de ongeveer 15 jaar jongere Mr. Dirk Pietersz. Spangert. Het leeftijdsverschil tussen hen beiden is ook duidelijk te zien op de zijluikjes (afb. 2 en 9).

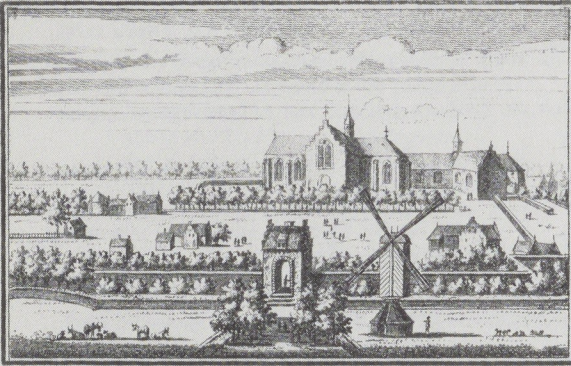
Afb. 11. Notarismerk van Mr. Dirk Spangert. Algemeen Rijksarchief, 's-Gravenhage (Leeuwenhorst, Charter d.d. 6 september 1502).

Van Mr. Dirk kunnen we ons een beter beeld vormen. Is het wellicht symbolisch, dat zijn gebedsboek geopend is weergegeven? Hij was, in tegenstelling tot zijn abdis, afkomstig uit de lagere burgerstand, want hij had geen wapen. Het is niet na te gaan uit welke bron hij reeds aan het begin van zijn carrière zijn inkomsten kreeg. Mr. Dirk was niet onontwikkeld, gezien zijn studie in Leuven, die hij zich later als rechtsgeleerde en notaris ten nutte maakte. Zijn kennis van het Latijn was, als we zijn eigenhandig geschreven testamenten bekijken, perfect. Na een wat stormachtige jeugd, waarvan hij later de consequenties aanvaardde, vond hij voor de rest van zijn leven rust en vrede in Leeuwenhorst. Vormde zijn dienst als kapelaan aan de cisterciënzer-leefgemeenschap een vervanging voor zijn banden met zijn familie, die, zeker in zijn jongere jaren, bepaald los waren? Kreeg hij door zijn dienst aan kerk en klooster een nieuwe – hogere – status? Was het feit dat hij tezamen met zijn werkgeefster afgebeeld werd hier een tastbaar bewijs van? In Leeuwenhorst werd, blijkens het feit dat hij dit klooster zijn bibliotheek vermaakte, gestudeerd. We moeten zeker niet uitsluiten, dat de Leeuwenhorster religieuzen, die uit de hoogste kringen afkomstig waren, een zekere ontwikkeling en spiritualiteit bezaten. Nadat Adriana van Roon abdis werd, moesten alle nonnen enige jaren schoolgaan. We zagen dat Adriana van Roon verre van dom was en zelfstandig de rekeningen van het klooster

opmaakte. Op oudere leeftijd moet Mr. Dirk contact gehad hebben met de laatste abdis van het klooster – Johanna van der Does (1555-72). Zij was volgens Hadrianus Junius, rector van de Latijnse school in Delft en later professor in Leiden, een vermaard latiniste⁸¹. Junius kon dit wel weten, want zijn schoonmoeder⁸², Guerte Coenendr. Hasselaar⁸³, en haar halfzusters Guerte⁸⁴ en Pieternelle Pouwel Gerritsz.dr.⁸⁵ waren enige jaren in Leeuwenhorst op school. Geestelijke centra, zoals de benedictijnerabdij Egmond, het cisterciënzerklooster Mariënhaven in Warmond, de stad Leiden en zijn vaderstad Haarlem waren niet veraf. Verder zal hij geestelijk contact hebben gehad met de biechtvader en zijn collegakapelaans van het klooster en de geestelijkheid van Noordwijk en Noordwijkerhout. Door zijn hoge eigen inkomen was Mr. Dirk in staat de kerk te dienen en als mecenas op te treden. Dat men na 1500 met name de kerk van Leeuwenhorst zeer verfraaide zal zeker mede door zijn invloed gebeurd zijn. Persoonlijk liet hij zich immers ook niet onbetuigd, gezien de enorme gift van het hoogaltaar. Ook het door hem aan Leeuwenhorst geschonken zilverwerk kunnen we zien als een uiting van zijn kunstzin. Het drieluikje, waarvoor hij samen met Adriana van Roon poseerde en dat wellicht eerst in Leeuwenhorst of in zijn eigen huis hing⁸⁶, kunnen we in hetzelfde licht zien. We merkten tevens dat hij de kerk in Lisse met een lening ter wille was om de aanschaf van

Afb. 12. Het klooster Leeuwenhorst. Prent, gepubliceerd in A. Rademaker, *Kabinet van Nederlandsche Oudheden en gezichten*, Amsterdam 1725, nr. LXXIII.

De Abdy van LEEUWENHORST, zoo als zy zich in haren vollen stande yewoende in den jare 1560. Een adelyk Jufferklooster, waar van niet meer in wezen is dan deze Ingang of Voorpoort, zynde alles in de Spaansche beroerte verbrüt. Deze Abdy is gelegen in Rymlant, ontrent Noortwyck binnen, komende met een Laan aan de Haarlensche en Leyfische Trokvaart.

twee kelken en een sacristiehuis mogelijk te maken. Dat Mr. Dirk door zijn voortdurend verzoeken om gebed en het doen van vromeschenken bij de kloosters Leeuwenhorst, Porta Coeli, Camp, dat van de clarissen in Haarlem en mogelijk andere, de hemel probeerde te verwerven, typeert hem als een kind van zijn tijd. Ook had Mr. Dirk, behalve een geestelijke, een sociale functie in de omgeving van het klooster, gezien zijn legaten aan mensen, die in de buurt woonden. Het feit dat hij de H. Maria Magdalena als zijn patrones koos is hoogstwaarschijnlijk niet toevallig. Immers de H. Maria Magdalena is de beschermheilige van vrouwen die na een misstap begaan te hebben, tot inkeer komen. Tenslotte had hij actief meegewerkt aan de misstap van minstens één van die vrouwen. De zorg van Mr. Dirk voor vele meisjes, die petekind van hem waren, zijn poging om zijn nicht Beatrix Claes Louwensz.dr. weer in het klooster te laten terugkeren en het feit dat hij ook andere vrouwelijke familieleden in de sfeer van het klooster wilde laten delen, is in het oog springend. De betrokkenheid bij zijn verzorgsters, die hij een pensioentje naliet, kan niet anders dan voorbeeldig genoemd worden. Het feit dat Mr. Dirk verscheidene van hen overleefde, doet vermoeden dat deze verzorgsters oudere vrouwen waren. Het strekt Mr. Dirk tevens tot eer dat hij zich

het lot aantrok van de nakomelingen van zijn zoon. Tot slot moeten we opmerken dat Mr. Dirk zorg droeg voor zijn familieleden, van wie hij door verschil in ontwikkeling en inkomen, evenals door het feit dat hij wat afgelegen woonde, enigszins vervreemd moet zijn geweest.

Noten

Afkortingen

ARA Algemeen Rijksarchief
Gv 's-Gravenhage
Lwh Leeuwenhorst

¹ Achter-glas-schildering, 45,2 x 39,2 cm (middenpaneel), 45,2 x 19,1 cm (zijluiken). Herkomst: verz. Dr. A. van der Willigen Pz., Haarlem, veil. Haarlem 20-21 VI 1874, nr. 134 (als herkomst vermeld: Clarissenklooster te Haarlem); verz. A. Spitzer, veil. Parijs 17 IV-16 VI 1893, nr. 2116.

P.J.J. van Thiel, e.a., *All the paintings of the Rijksmuseum in Amsterdam*, Amsterdam-Maarsden 1976, blz. 177, nr. A 4294.

² Zie voor de H. Jacobus Maior: *Lexikon der Christlichen Ikonographie* 7, Rom enz. 1974, blz. 23-39.

³ Kleed van een religieus of religieuze.

⁴ Non, die een eeuwige gelofte heeft afgelegd.

⁵ ARA, Gv, Lwh, rekeningnr. 64 onwisse renten.

⁶ J. C. O(vervoorde), *Bulletin van den Nederlandschen Oudheidkundigen Bond* 1, 2de serie (1908), blz. 230/1. Na de ondergang van het klooster Leeuwenhorst, na 1572, werd deze steen naar de N.H. Kerk te Rhoon overgebracht.

⁷ M. Roger De Ganck, De abt van Morimond op visiet in onze Brabantsche vrouwenkloosters, 1569-1570, *Collectanea ordinis cisterciensium reformatorem*, annus VIII (1946), blz. 293-301, blz. 292/3.

In 1506 werd in de vrouwenabdij Flines in Frans-Vlaanderen de zwarte kleding voor de monialen verplicht gesteld (Edouard Houtcœur, *Histoire de l'abbaye de Flines*, Lille 1909).

⁸ J. M. Canivez, *Statuta Capitulum Generalium Ordinis Cisterciensis ab anno 1116 ad annum 1786*, Tomus V (ab anno 1457 ad annum 1490), 1481.60, Louvain 1937.

⁹ Ludwig Dolberg, Die Tracht der Cistercienser nach dem liber usuum und den Statuten, *Studien und Mittheilungen aus dem Benedictiner- und Cistercienser-orden mit besonderer Berücksichtigung*

sichtung der Ordensgeschichte und Statistik 14 (1893), blz. 359–367; Symphorien Gaillemain, *Simple notes sur la coule cistercienne, Cistercienser-Chronik* 18 (1906), blz. 304–314.

¹⁰ Paramentiek: leer van de liturgische gewaden. H. van der Laan, *Het kazuifel, Tijdschrift voor Liturgie* 42 (1958), blz. 208–213, blz. 210.

¹¹ J. C. Kort, *Meer schilderijen van Leeuwenhorst, Holland*, 1977, blz. 112–113. Zie over andere schilderijen van de abdij: J. C. Kort, *Een tweede schilderij van Leeuwenhorst, Holland. Regionaal Historisch Tijdschrift*, 1974, blz. 194–195; P. J. J. van Thiel, e.a., *op cit.* (noot 1), blz. 677, nr. A 4483 en J. C. Kort, *Een schilderij van Leeuwenhorst, Holland*, 1973, blz. 257–259. Gelijkenis met deze schilderijen vertoont de prent, die A. Rademaker, *Kabinet van Nederlandsche oudheden en gezichten*, Amsterdam 1725, onder nr. LXXIII publiceerde (zie afb. 12).

¹² Smalle (versierde) band die de priester moet dragen als hij zijn ambt uitoefent.

¹³ ARA, Gv, Lwh, rekeningnr. 103, laatste blad (lossing van de rekening). Transscriptie van de tekst op afb. 10:
Dese rekeninghe es ghedaen, gheloest ende ghesloten bij Heylwich vander Buechorst, priorinne, alsoe vrouwe Adriaene van Roen, abdisse voirs. dese rekeninghe selve doet ende voert bijden joncfrouwen vanden ghemeynen convente aldair in Leeuwenhorst.
Dair bij waren Mr. Floerij's Oem van Wijngaerden, raidt, ende Floerij's Oem van Wijngaerden, greffier van Hollant, ende Adriaen vander Does, rentmeester van Reynsburch, ende gheschiede den XIXen dach in novembri anno XCIX.
In oirconde gheteykent upten selven dach int selve jaer bij heer Anthonius van Bemhel, confessoer des voirs. convents, ende heer Jan (doorgehaald: van Bemhel) mijns vrouwen cappellaen, notaerius. Daer jeghenwoerdich gheweest sijnde int hoeren ende sluyten der selver rekeninghe.
frater Anthonius Bemmell confessor (eigenhandig geschreven) Johannes Vincentii cappellanus van Reverendissime Abbatisse (eigenhandig geschreven) Theodricus filii Petri alias Spangert notarius nomine, manu et signeto privato subscripsit (met zijn eigen naam, in zijn eigen hand en met zijn persoonlijk teken ondertekend).

¹⁴ Jos. Wils, *Matricule de l'Université de Louvain* II 31 août 1453–31 août 1485, Brussel/Bruxelles 1954, blz. 484. 64 (18 juni 1484).

¹⁵ ARA, Gv, Lwh, rekeningnr. 93 des heeren bodeloën.

¹⁶ ARA, Gv, Lwh, charter d.d. 6 februari 1489.

¹⁷ ARA, Gv, Lwh, charter d.d. 3 april 1489.

¹⁸ H. van Heussen, *Oudheden van Rijnland*, Leiden 1719, blz. 632. De cantrix was belast met de organisatie van de (gezongen) Latijnse koorgebeden.

¹⁹ ARA, Gv, Lwh, rekeningnr. 89 lijfrenten.

²⁰ Zie noot 5.

²¹ ARA, Gv, Lwh, rekeningnr. 93 t/m 99 des heeren bodeloën.

²² ARA, Gv, Lwh, charter d.d. 20 augustus 1492.

²³ ARA, Gv, Lwh, charter d.d. 19 juli 1498.

²⁴ ARA, Gv, Lwh, charter d.d. 11 oktober 1493. Een priorin is de plaatsvervangster van de abdis. In kloosters waar geen abdis is heeft zij de leiding.

²⁵ ARA, Gv, Lwh, rekeningnr. 100 des heeren bodeloën.

^{25a} Transcriptie van de tekst op afb. 11:
Ego, Theodricus filius Petri alias Spangert, clericus Traiectensis diocesis, publicus sacra imperiali auctoritate notarius, quia premissis omnibus et singulis dum sic ut premittitur fierent et agerentur una cum prenominate testibus presens interfui eaque sic fieri, vidi, scivi et audivi, ideo hoc presens publicum instrumentum manu mea propria fideliter conscriptum exinde confeci subscripsit et in hanc publicum formam redegi, signoque nomine meis proriis solitis et consuetis signavi rogatus ad hoc et requisitus in fidem robor ac evidens testium omnium et singulorum premissorum.

²⁶ Zie noot 13.

²⁷ Zie post memoriegelden in de jaren voor 1497/98 en in 1527/28 en daarna (ARA, Gv, Lwh).

²⁸ Zie post linnen en wollen in de jaren 1497/98 t/m 1525/26 (ARA, Gv, Lwh). De rekening voor het jaar 1526/27 ontbreekt.

²⁹ Zie post onwis ontfang in de jaren 1497/98 en daarna (ARA, Gv, Lwh).

³⁰ Provisor: geestelijke belast met tijdelijke zaken. Deken: geestelijke belast met het toezicht over enige parochies. Vaak viel het ambt van provisor en deken samen.

³¹ ARA, Gv, Lwh, charter d.d. 6 januari 1498.

³² ARA, Gv, Lwh, rekeningnr. 103 datmen erflick uytreyct volgende jaren.

³³ P. M. Grijpink, *Kerkelijk Register op de Rekeningen van den Vicaris Generaal van het Bisdom Utrecht*, 3, blz. 71.

³⁴ A. Schillings, *Matricule de l'Université de*

Louvain III, 31 août 1485–31 août 1527, Bruxelles/Brussel 1958, blz. 294 en 108.

³⁵ G. Brom, Naamlijst der priesters, die in het bisdom Utrecht gewijd zijn van 1505–1518, *Archief Aartsbisdom Utrecht* 23 (1896), blz. 386–471, blz. 453.

Op 24 februari 1509 werd ook een Petrus Theodrici uit Haarlem gewijd (idem, blz. 421), evenals op 24 maart 1509 (idem, blz. 423).

³⁶ ARA, Gv, Lwh, charter d.d. 25 augustus 1506.

³⁷ ARA, Gv, Lwh, rekeningnr. 110 onwis ontfang.

³⁸ Iemand die het verblijf en de verzorging in een gesticht gekocht heeft.

³⁹ *Nomasticon Cisterciense*, Solesmis 1892, blz. 536 (Libellus antiquarum definitionum ordinis Cisterciensis, Distinctio XLV, IV De capellanis monialium).

⁴⁰ ARA, Gv, Lwh, rekening 112 des heeren bodeloen en volgende jaren.

⁴¹ ARA, Gv, Lwh, charter d.d. 9 september 1504.

⁴² ARA, Gv, Lwh, charter d.d. 3 juni 1509.

⁴³ ARA, Gv, Lwh, charter d.d. 12 oktober 1512, not. kopie in cart. 1 fol. 239.

⁴⁴ ARA, Gv, Lwh, rekeningnr. 120 onwis ontfang. Het nonnetje stierf in 1522/23 (ARA, Gv, Lwh, rekeningnr. 130 timmering).

⁴⁵ ARA, Gv, Lwh, charter d.d. 12 oktober 1512, not. kopie in cart. 1 fol. 240.

⁴⁶ Zie rekeningen na 1500 coopwercken of aankoop ende betering van landen.

⁴⁷ ARA, Gv, Lwh, charter d.d. 31 oktober 1519.

⁴⁸ ARA, Gv, Lwh, rekeningnr. 127 des heeren bodeloen en volgende jaren.

⁴⁹ ARA, Gv, Lwh, charter d.d. 19 september 1524, charter d.d. 22 december 1524.

⁵⁰ Een dergelijk kostuum komt voor tussen ca. 1510 en 1530, zie bijvoorbeeld Jacob Cornelisz. van Oostsanens gedateerde schilderijen *Maria met Kind en stichters en heiligen* uit 1515 (Kon. Museum voor Schone Kunsten, Antwerpen), de *Aanbidding der Koningen* uit 1520 (Rijksmuseum, Amsterdam) en *Alle Heiligen* uit 1523 (Gemäldegalerie, Kassel), afgebeeld in: M. J. Friedländer, *Early Netherlandish Painting* XII, Leyden/Brussels 1975, nr. 242, pl.132, nr. 239, pl.128 en nr. 245, pl.136.

⁵¹ ARA, Gv, Lwh, rekeningnr. 31, 69, 71 en 72.

⁵² ARA, Gv, Lwh, charter d.d. 9 september 1527.

⁵³ Zie voor het necrologium van het klooster Mariëndaal in Utrecht: A. Mattheaus, *Funda-*

tiones et Fata Ecclesiarum Lugdunum Batavorum, 1703, blz. 432–487, blz. 452.

Zie ook het opschrift op Adriana van Roons grafsteen, afb. 6.

⁵⁴ ARA, Gv, Lwh, charter d.d. 30 juni 1527.

De beker van de abdis woog 2 mark (2 pond van 453 gram) zilver, die van de priorin 1 mark. In 1512 was bij de intrede van de 31ste non blijkbaar één zilveren beker bijgemaakt, want er waren nu 29 bekers, die in totaal 13 mark en ½ lood wogen. (Een mark was verdeeld in 16 lood.)

⁵⁵ ARA, Gv, Lwh, charter d.d. 2 november 1529.

⁵⁶ Het gewone dodenofficie, waarbij 3 gedeelten uit het Oude -, 3 gedeelten uit het Nieuwe Testament en 3 fragmenten uit de werken van de Kerkvaders gelezen worden.

⁵⁷ Een extra spijs- en drankuitdeling op hoogtij- en gedenkdagen.

⁵⁸ ARA, Gv, Lwh, charter d.d. 26 juni 1531.

⁵⁹ ARA, Gv, Lwh, charter d.d. 4 augustus 1530.

⁶⁰ ARA, Gv, Lwh, rekeningnr. 138 des heeren bodeloen en volgende jaren.

⁶¹ ARA, Gv, Lwh, charter d.d. 5 maart 1533.

⁶² ARA, Gv, Lwh, charters d.d. 29 juli 1535. Grijpink, *op.cit.* (noot 33), blz. 42.

⁶³ ARA, Gv, Lwh, charter d.d. 6 juli 1534.

⁶⁴ ARA, Gv, Lwh, rekeningnr. 140 kosten van reysen ende pleyten (1532/33): 'tot Haerlem gesonden drie wagens mit gesneden werck uut dat hoge altaer te kosten vanden paerden gehadt v stuver.'

ARA, Gv, Lwh, rekeningnr. 142 doicht ende aelmis (1534/35) 'als Symon Claeszoon van Waterlant tbinnenwerck ghestoffeert opleverde van den back by meester Dirck Spangert ons cappellaen opt hoghe altaer doen setten en doen stofferen. Den zoen van Symon voirsr. tot drinkgelt gegeven xxiii stuver.'

ARA, Gv, Lwh, rekeningnr. 144 doicht ende aelmis (1536/37): 'die twee zonen van Symon Claeszoon scilder vanden doeren ghestoffert vant hoghe altaer tot drinckgelt gegeven V schelling groet.'

Dr. J. D. Bangs, werkzaam op het Gemeente-archief in Leiden, was zo vriendelijk mij op het volgende over Symon Claeszoon van Waterlant opmerkzaam te maken:

In de rekening van de abdij Egmond uit 1520/21 (ARA, Gv, Egmond, inv. 807, fol. 8) komt de post voor: 'item Waterlant pro coloribus xxviii stuver'. J. Bruyn, De abdij van Egmond als opdrachtgeefster van kunstwerken in het begin van de zestiende eeuw (I), *Oud Holland* 81

(1966), blz. 145–172, blz. 156. Bruyn vermeldt onder noot 7: 'Met Waterlant is wellicht Claes Symonsz. van Waterlant bedoeld, de Haarlemse schilder wiens broer Mourijn in 1509 was overleden (A. van der Willigen, *Geschiedkundige aantekeningen over Haarlemsche schilders*, Haarlem 1866, 53) en wiens zoon Symon Claesz. pas in de jaren '40 wordt vermeld (vgl. F. Allan e.a. *Geschiedenis en beschrijving van Haarlem III*, Haarlem 1882, 107, 115, 185, 195, 199–200, 207–208, 296).'

We zien dus dat Symon Claeszoon reeds in de jaren dertig een belangrijke opdracht van Dirk Spangert ten behoeve van het klooster Leeuwenhorst kreeg.

In het Gemeente-archief te Haarlem wordt een aantal stukken bewaard, waarin de naam van Symon Claesz. voorkomt, voornamelijk betreffende koop van huizen, voogdijschap e.d. (Gemeente Archief, Haarlem, *Rechterlijke Archieven* (Rijksbewaargeving), nrs. 76,12, fol. 45, 76,18, fol. 16v., 76,20, fol. 136v., 76,20, fol. 138, 76,22, fol. 175v., 76,22, fol. 59v). De eerste vermelding dateert uit 1514, de laatste uit 1556, het jaar van zijn dood (idem, nr. 76,22, fol. 215v). Uit de archivalia blijkt, dat hij getrouwd was met Katrijn en vijf kinderen had en dat hij vrij welvarend was. Dit laatste blijkt ook uit de aanslagen voor de Tiende Penning uit 1546 en ca. 1553 (Gemeente Archief, Haarlem, *Register van de Tiende Penning*, 1546, fol. 130v, en *Kohier Tiende Penning*, ca. 1553, fol. 10).

⁶⁵ ARA, Gv, Lwh, charter d.d. 9 november 1536: 'die back, soe ick die al mit dubbelde doeren, ghesneden werx, ghestoffert ende gheschildert opt hoghe altair ende den columnen dair beneven doen setten heb. dair ick in guede gherede ghelde voir betaelt heb boven thienhondert ende karolus gulden. den gulden voir 40 groet vlaems gherekent.'

Uit welke tijd het retabel precies dateert en of het ook een schenking van Mr. Dirk was, is uit de archivalia niet op te maken. Het is waarschijnlijk dat de voltooiing van het hoogaltaar voor Mr. Dirk aanleiding was een nieuw testament te maken.

⁶⁶ ARA, Gv, Lwh, rekeningnr. 140 dienst en andere jaren.

⁶⁷ ARA, Gv, Lwh, charter d.d. 9 november 1536.

⁶⁸ Dossier ARA, Brussel, Beroepen uit Holland, nr. 713, Deel I, stuk b 1.
Mr. L. J. J. Huijbregts, werkzaam bij de Werkgroep Grote Raad van Mechelen, Juridisch Instituut Universiteit van Amsterdam, was zo

vriendelijk mij in deze moeilijke materie wegwijs te maken.

⁶⁹ ARA, Gv, Lwh, rekeningnr. 154 onwis ontvang.

⁷⁰ ARA, Gv, Lwh, rekeningnr. 155 onwis ontvang.

⁷¹ Dossier ARA, Brussel, Beroepen uit Holland, nr. 713, Deel I, stuk b 2.

⁷² ARA, Gv, Lwh, rekeningnr. 161 onwis ontvang.

⁷³ ARA, Gv, Lwh, charter d.d. 18 februari 1549.

⁷⁴ ARA, Gv, Lwh, charter d.d. 25 april 1549.

⁷⁵ ARA, Gv, Lwh, rekeningnr. 157 onwis ontvang.

⁷⁶ De processtukken van het Hof van Holland zijn weliswaar verloren gegaan maar wij kennen een samenvatting hiervan in de stukken van het Hoger Beroep. Zie hiervoor: Dossier ARA, Brussel, Beroepen uit Holland, nr. 713, Deel I stuk a en ARA, Gv, Lwh, rekeningnr. 162 reysen ende pleyten.

⁷⁷ Dossier ARA, Brussel, Beroepen uit Holland, nr. 713, Deel I, stuk c 1–2.

⁷⁸ Dossier ARA, Brussel, Beroepen uit Holland, nr. 713, Deel I, stuk f.

⁷⁹ ARA, Gv, Lwh, rekeningnr. 168 kosten van reysen ende pleyten.

⁸⁰ ARA, Gv, Lwh, rekeningnr. 168 kosten van reysen ende pleyten.

De kwitantie van deze betaling berust bij de Katholieke Theologische Hogeschool (Kth) in Amsterdam (het Archief van het voormalige Seminarie Warmond) (Kth, 93 G 17 nr. 108).

⁸¹ Hadrianus Iunius, *Batavia*, Ex. officina Plantiniana, [Leiden] 1588, blz. 345.

⁸² M. Thery de Bye Dolleman, *Kenau Simonsdochter Hasselaar. Verwanten en afstammelingen*, Haarlem 1973 (Commissie herdenking beleg van Haarlem), blz. 6–8.

⁸³ ARA, Gv, Lwh, rekeningnr. 116, 117 en 118 (1509/10–1511/12).

⁸⁴ ARA, Gv, Lwh, rekeningnr. 120, 121 en 122 (1512/13–1514/15).

⁸⁵ ARA, Gv, Lwh, rekeningnr. 129, 130, 131, 132 en 133 (1521/22–1525/26).

⁸⁶ De opmerking van Van der Willigen, dat het retabeltje afkomstig kan zijn uit het Clarissenklooster te Haarlem is hoogst onwaarschijnlijk (zie noot 1). Hij baseert dit op zijn veronderstelling, dat Adriana van Oem mogelijk abdis van dit klooster was, hetgeen onjuist is, zoals hierboven is aangetoond. Bovendien draagt de abdis een ander ordekleed, dan dat van de clarissen, dat bruin is.

P. J. J. van Thiel

Het Rijksmuseum in het Trippenhuis, 1814–1885 (I)*: bestuursvorm en personeel

Bij Koninklijk Besluit van 3 september 1814, nr. 28, werd bepaald, dat 'sLands Museum van Schilderijen, Oudheden, Kunstwerken en Penningen, dat tijdelijk was gehuisvest in het Paleis op de Dam, zou worden gevestigd in de noordelijke helft van het Trippenhuis aan de Kloveniersburgwal te Amsterdam. In de zuidelijke helft van dit dubbele huis¹ zetelde sinds 1812 het Koninklijk Instituut voor Wetenschappen, Letterkunde en Schoone Kunsten. In 1817, het jaar waarin het museum in het Trippenhuis werd geopend, werd daar ook het Kabinet van Natuurlijke Historie ondergebracht onder directie van C. G. C. Reinwardt; in 1820 verhuisde deze verzameling naar Leiden.

'sLands Museum, dat voordien achtereenvolgens Nationale Konst-Gallery (1800–1808), Koninklijk Museum (1808–1810) en Groot Hollandsch Museum (1810–1813) had geheten, was in 1815 Rijks Museum genoemd. In 1816 had het museum de verzameling munten en penningen moeten afstaan aan het Penningkabinet in Den Haag; in ruil daarvoor had het de prentenverzameling van de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag ontvangen, waarin zich ook een beperkt aantal tekeningen bevond. In 1825 werden ook de oudheden en kunstwerken (beeldhouwwerken en rariteiten) aan het museum ontnomen ten behoeve van het Museum van Oudheden in Leiden en het Koninklijk Kabinet van Zeldzaamheden in Den Haag. Sindsdien omvatte het

Rijksmuseum dus alleen de schilderijen- en de prentenverzameling. In 1876 kregen deze beide verzamelingen grotere zelfstandigheid, resp. als Rijksmuseum van Schilderijen en Rijksprentenkabinet.

Departement

In de Trippenhuis-periode ressorteerde het Rijksmuseum achtereenvolgens onder:

1814–1818 Commissariaat-Generaal voor het Onderwijs en voor de Kunsten en Wetenschappen

1818–1824 Ministerie van Publiek Onderwijs, de Nationale Nijverheid en de Koloniën, afd. Kunsten en Wetenschappen

1824–1885 Ministerie van Binnenlandse Zaken, het Onderwijs en de Waterstaat, afd. Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen; per 1 juli 1875 afd. Kunsten en Wetenschappen.

Directie

De Bestuursvorm van het museum is tussen 1814 en 1885 enkele keren veranderd:

1814–1844 eenhoofdige directie

1844–1847 eenhoofdige directie met Commissie van Toezicht

1847–1876 Raad van Bestuur

1876–1883 tweehoofdige directie met (sinds 1877) Commissie van Toezicht

1883–1885 hoofddirectie over twee directies met Commissie van Toezicht